

УДК: 8/-4+17

ЭРКИН АЪЗАМНИНГ “ГУЛИ-ГУЛИ” ҚИССАСИДА ҚЎЛЛАНГАН АНТРОПОНИМЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ш.Тошхўжаева

Аннотация

Мазкур мақолада Эркин Аъзамнинг “Гули-гули” қиссасида қўлланган антропонимларнинг лингвистик ва функционал-семантик хусусиятлари таҳлил қилинади.

Аннотация

В данной статье анализируются лингвистические и функционально-семантические свойства антропонимов в повести Эркина Аъзама «Гули-гули».

Annotation

In this article the story “Guli-guli” by E.Azam and functional-semantic and linguistic features of antroponyms used in the work are analyzed.

Таянч сўз ва иборалар: антропонимлар, экспрессивлик, образлилик, функционалсемантика.

Ключевые слова и выражения: антропонимы, экспрессивность, образность, функциональная семантика.

Key words and word expressions: antroponyms, expressiveness, functional semantics, figurativeness.

Маълумки, бадий асардаги мукамал бадий образнинг пайдо бўлишида асар қаҳрамонларининг ташқи қиёфаси, хулқ - афкори, нутқи билан бир қаторда уларнинг исми ва уларга муаллиф ёки асар қаҳрамонлари томонидан берилган лақаблар муҳим аҳамиятга эга воситалардан ҳисобланади. Шу сабабдан ҳам жаҳон адабиёти вакиллари намояндалари ўз асарларида қаҳрамонларининг исмларига алоҳида эътибор бериб, уларга муносиб исм, лақаб топиш санъаткорлик белгиси сифатида ижодкордан катта меҳнат, масъулият ва иқтидорни талаб этишини алоҳида таъкидлаб ўтганлар. Масалага шу нуқтаи назардан қараган ҳолда, биз эътиборимизни адабиёт майдонида жадал суръатлар билан қалам тебратаяётган, ўзбек адиблари орасида ўз овози ва услубига эга Эркин Аъзамнинг “Гули-гули” қиссаси ва унда қўлланган антропонимларнинг функционал-семантик ва лингвопоэтик хусусиятларига қаратдик. Чунки ёзувчи бошқа жанрдаги кўплаб асарларидан фарқли равишда ушбу қиссасида халқ орасида кенг тарқалган исмлар ва лақабларни коммуникатив мақсад ва

бадий асар ғоявий-мазмунига мос равишда ўз асари таркибига олиб кирган.

Ёзувчи бадий асар таъсирчанлиги ва образлилигини ошириш мақсадида қаҳрамонлар характери, хатти-ҳаракати ва касб-кори билан боғлиқ ҳолатда улар исмига алоқадор кўплаб кинояли лақаблар топиб қўллаган. Уларни қуйидаги гуруҳларга ажратиб таҳлил қилиш мумкин:

1. Қаҳрамонларнинг маълум бир касб билан шуғулланаядиган фаолиятини ифодаловчи лақаблар: *Аваз милиса, Исмоил телпакдўз, Ҳабибулло магазинчи, Дағар овчи, Додо сомсапаз, Беғам кабобпаз, Сайфиддин кулол, Сафар носфуруш, Саттор мискара, Собир тўппонча, Аҳад махсум, Раҳмон болта, Ўрин шопир.*

2. Қаҳрамонларнинг ўзига хос хусусиятларини англатадиган лақаблар: *Райма битлиқи, Мўмин кал, Шўро бобо, Маъмура гажак, Сайфи пасон, Маймун, Ламарк, Эгам бечора, Эгамбой, Олма келин, Қодир каламуш, Нурмат мусофир.*

3. Қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари билан боғлиқ лақаблар: *Салом чопагон, Темир чопагон.*

4. Қаҳрамонларнинг характери билан боғлиқ лақаблар: *Содиқ таранг, Ваҳший Орзиқулов, Соли бақироқ.*

Ш.Тошхўжаева – Қўқон давлат педагогика институти катта илмий ходим-изланувчиси.

ТИЛШУНОСЛИК

5. Ранг-тус ва шакл-ҳажм каби семаларни ифодаловчи лақаблар: *Ражаб қора, Мастура дароз, Ўрмон калта*.

6. Қаҳрамонларнинг яшаш жойи (топонимика) билан боғлиқ лақаблар: *Маҳмуд боғбололик*.

Ёзувчи қиссада қаҳрамонларнинг лақабларини аниқ изоҳлашга ҳаракат қилиб, уларни киритма позициясида беради. Масалан, *Бултур Қўшдарёга пахта теримига борганимизда шу бўй-баста, шу жингалаклари билан у кун-уззукун пайкал оралаб атиги тўрт килогина “оқ олтин” терган, кечқурун “штаб” чоғи жисмоний тарбия ўқитувчимиз Орзиқулов уни холироқ хонага олиб кириб, жингалак сочларидан маҳкам чангаллаб, кирза этик билан роса қорнига тепган – қани, миқ этса-чи, қани, бир тола сочи юлинса-чи! Буни сўнгара Ваҳший (болалар қўйган лақаб) Орзиқуловнинг ўзи таажжуб аралаш талай вақт нақл қилиб юрган...* [2.194]. Худди шунингдек, асардаги Эгам бечоранинг хотини - Олма келиннинг лақаби адиб томонидан бундай изоҳланади: *“Ия, шу уйда унинг яна бир олмаси бор, юзлари қип-қизил, шўхгина, истаралигина – Олма келин. (Асл исми бошқа, юз-кўзига ҳавас қилиб бу номни унга менинг знам қўйган.) Тағин икки олмача – қизалоқ ҳам шуники”* [2.217].

Асарда Раймага нисбатан берилган лақаб унинг қизларга хос бўлмаган кўринишда *“қўсқи, ночорроқ кийимда”* юриши муаллифнинг куйидаги ички нутқи орқали имплицит ифодаланган: *“Маймун Райма (Раҳима-Райима- Э.А.) битлиқи билан ёнма-ён ўтирарди. Шўрлик қизнинг битини биров ушлаб кўрмаган, лекин бошидаги рўмоли доим қийшайиб, қўсқи, ночорроқ кийимда юрганига “бит-мити ҳам бўлса керак” деган хаёлга борарди одам”* [2.193].

Ёзувчи асарда образлилик ва экспрессивликини кучайтириш ниятида аллегорик образ – каламуш сўзини Қодирга нисбатан лақаб маъносида ироник тарзда мана бундай қўллади: (Қодир) *“Каламуш – сельпонинг омборчиси, омборида ҳамма нарса бор эди. “Волга”дан бошқа ҳар бало. Каламуш ҳам кўп дейишарди. Лекин энг каттаси – ўзи”* [2.217].

Маълумки, айрим шахслар нутқида расмий, сийқа (шаблон) сўз ва

ибораларнинг ноўрин ишлатилиши, шунингдек, “бекорчи (паразит) сўзлар” деб аталувчи (яъни, масалан, хўш каби) луғавий бирликларни меъёрдан ортиқ қўллаш нутқнинг нотабиий ва ишончсиз чиқишига олиб келади. Эркин Аъзамнинг “*Гули-гули*” қиссаси қаҳрамони Ўрмоннинг нутқида мана шундай бекорчи *“ҳар икки гапининг бирида”* такрор қўлланадиган *“шахс”* сўзи унинг лақабига айланган бўлиб, муаллиф буни куйидагича изоҳлайди: *“Мунозарачи-музокарачиларнинг бари бемалол ўтириб олиб фалсафа сўқади, албатта. Сира ўтирмаган, сира ўтиролмайдиган, мудом типпа-тик, айвон бўйлаб у ёқдан бу ёққа бориб-келиб ваъз ўқийдиган битта шахс бор. Ҳа, оддийгина одам эмас, шахс. Ўзи ҳар икки гапининг бирида “менинг шахсимни”, “менинг шахсимга нисбатан” деб писанда қилаверади. Ўрмон шахс”* [2.201].

Қиссада Эгам қаҳрамонига нисбатан “бечора”, кейинча эса “бой” каби лақаблар билан мурожаат этилади. Бунинг сабаби адиб томонидан асарда куйидагича шарҳланади: *“Эгам бечора қишлоқдаги энг бечора одам эди. Маҳмуд жўрамизнинг одамларни тоифалаш тартибига кўра – энг охирги ўриндаги кимса. Шу кимса бир кечада кимсан – Эгамбойга айланди. (Кейин яна бир бечора бўлиб қолгани энди бошқа масала.) Воқеан, кечаси эмас, кундузи, аниқроғи – кечқурун, ҳориб-чарчаб уйга келганида Зина кассир маошига қўшиб мажбуран тутқазган ўттиз тийинлик лотереяга “Волга” ютди у!”* [2.217].

Айтгандай қишлоққа кўчма зоопарк келиб кетгандан кейин у ростакан маймунга айланди – илгари оддийгина Мўмин ё *Мўмин дароз, Мўмин найнов, энағар Мўмин, йўқ-йўқ, Мўмин кал эди, Мўмин кал!* [2.194]. Ёзувчи Эркин Аъзамнинг “*Гули-гули*” қиссасида юқоридаги каби кўплаб лақабларга эга, муаллиф томонидан алоҳида тасвирланган бош қаҳрамонлардан бири – Мўмин калдир. “*Гули-гули*” деб номланган қисса номи ҳам айнан Мўмин кал – кейинча Маймун лақабига эга қаҳрамон тили(яъни, қиссанинг айнан “*Гули-гули*” деб номланиши – Т.Ш.)га ишора бўлиб, асарда муаллиф томонидан бу лақаб куйидагича изоҳланган: *Қишлоққа зоопарк келиб*

кетди-ю, бир ҳақиқат аён бўлди-қолди: Мўмин қал деганимиз айнан маймунга ўхшар экан! Узун-узун қўллари тиззасига тушиб туриши ҳам, афт-башарасининг ушоқлигию кўзларининг битдек думалоқлиги ҳам, бароқ қошидан бир эн юқори – пешонасининг қоқ ўртасидан бошлаб ўсан соч пахмоқ жунга айланиб тамоми жойини босиб кетганига - маймуннинг ўзгинаси! Нега илғари ҳеч ким пайқамаган экан бунини? Қафасдаги маймунларни кўрган борки, “Вуй, Мўмин қал эмасми анови?!” дерди бир овоздан. Ўша “отарчи” маймунларга тикилавериби, уларга ўхшаб қолдимикан ё?

Таъба, маймунга ўхшамоқ, маймун бўлмоқ унга гўёки завқ ҳам бағишларди. Шўх-шалайим Маҳмуд “Қани, Мўминбой, бир маймун бўлиб беринг-чи, кўрайлик!” деса, шу заҳоти жон-дили билан баайни маймунга айланарди-қоларди: қип-қизил тилини айлантириб лабларини ялай бошлар, дум-думалоқ кўзларини ҳар ёнга

тикиб бемаъно иршаяр, қўлларини чалмаштириб елкаларини қашимоққа тушар эди.

Кейинчалик билсак, унинг мучали ҳам ўзига мос экан: ҳамдуна – маймун! [2.209].

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Эркин Аъзамнинг “Гули-гули” қиссасида воқеланган қаҳрамонларнинг турли характери, хатти-ҳаракати, касб-кори, ранг-туси, хил-хусусиятлари, шакл-ҳажми каби маънолар билан боғлиқ кўплаб лақабларнинг келтирилиши асарнинг ғоявий-бадий мазмунини янада чуқурлаштириб, асарнинг миллийлиги, халқчиллигини кучайтиришда, асар воқеалари ва образларини типиклаштиришда асосий тил воситаларидан ҳисобланади ҳамда ушбу бирликлар ўзининг экспрессивлик ва образлилиги билан муҳим бадий-эстетик ва функционал-услубий мақсадларда қўлланилади.

Адабиётлар:

1. Қиличев Э. Бадий тасвирнинг лексик воситалари. – Т.: Фан, 1982.
2. Эркин Аъзам. Шовқин. Роман, қисса, ҳикоялар// Гули-гули. – Т.: Ўзбекистон, 2011.

(Тақризчи: Й.Солижонов, филология фанлари доктори).